

Een blik op de effecten van de tegenprestatie. Presentatie ten behoeve van leerkring ontwikkelingsgericht activeren d.d. vrijdag 8 april 2016 t.b.v. het Lectoraat 'inclusieve arbeid kwetsbare burgers'.

Rob Arnoldus

In deze eerste bijeenkomst van de leerkring staan we stil bij de invulling van ontwikkelingsgericht activeren in de context van de tegenprestatie. Dit rechtvaardigt een korte bespreking van de effecten van de tegenprestatie. In die context is het van belang onderscheid te maken tussen de in de diverse beleidsnotities uitgesproken verwachtingen van de diverse overheden en de plausibele effecten op basis van onderzoek. De positieve effecten zijn sterk afhankelijk van de exacte invulling van de tegenprestatie. Niet alleen de beleidskaders zijn daarbij bepalend. De betrokken professionals spelen daarbij een cruciale rol. Deze *social workers* staan in diverse rollen en functies voor de gezamenlijke uitdaging om binnen de (beleids-)kaders de positieve effecten te optimaliseren en de negatieve effecten te voorkomen.

Potentiele uitkomsten

Ter voorbereiding op een evaluatie van de tegenprestatie in Rotterdam is in opdracht van de gemeente literatuuronderzoek verricht (Van der AA e.a. 2014) naar potentiële individuele en maatschappelijke effecten van de invoering van de tegenprestatie. Dit resulteerde in de volgende inventarisatie van uitkomsten:

- betaald werk
- uitkeringsonafhankelijkheid
- competenties en vaardigheden
- zelfredzaamheid
- gezondheid en welzijn
- sociale integratie

Daarbij komen de volgende maatschappelijke effecten in beeld:

- arbeidsparticipatie
- uitkeringsonafhankelijkheid
- vrijwilligersdiensten
- sociale samenhang
- culturele oriëntaties participatie
- ervaren veiligheid
- draagvlak sociale zekerheid

Deze uitkomsten zijn in belangrijke mate gebaseerd op onderzoek naar vrijwilligerswerk. Het is aannemelijk dat vrijwilligerswerk kan leiden tot grotere *work readiness*. Het opdoen van arbeidsritme wordt regelmatig in beleidsdocumenten benoemd als legitimatie van de verplichting tot het verrichten van een tegenprestatie. Het verdient vermelding dat mogelijke negatieve uitkomsten van de tegenprestatie in bovenstaand inventarisatie niet worden genoemd. Denk hierbij bijvoorbeeld aan verdringing, overbelasting chronisch zieken, en aan stigmatisering en gevoelens van vernedering.

Onderzoek naar de effecten van 'geleid' en/of 'verplicht vrijwilligerswerk' is schaars. Het betreft veelal kwalitatief onderzoek. Voor de veelal beoogde uitstroom richting betaalde arbeid c.q. de beoogde uitkeringsonafhankelijkheid bestaat geen hard bewijs. Een omvangrijke uitstroom naar betaald werk ligt om diverse redenen voor doelgroepen aan de onderkant van de arbeidsmarkt niet voor de hand. De eerdere ervaringen met het Rotterdamse programma Full Engagement (vgl. Van der AA 2012) wijzen niet in die richting. Kampen (2014) liet zien dat het omgekeerde effect ook bewerkstelligd kan worden. De cliënt kan een alternatief bestaan als actieve uitkeringsafhankelijke verkiezen boven een betaalde

baan. Scholing is in het geval van de tegenprestatie geen kernopgave. Het verwerven van competenties en vaardigheden geschiedt niet op systematische wijze.. Het is aannemelijk dat er op dit terrein meer winst te behalen is.

Zelfredzaamheid en/of empowerment

In de context van de tegenprestatie is er in Rotterdam en elders veel aandacht voor het vergroten van de zelfredzaamheid. Een en ander mede ingegeven door de positieve psychologie ingegeven methode *Sturen op Zelfsturing* waarbij gebruik gemaakt wordt van motiverende gespreksvoering en oplossingsgericht werken. Zelfredzaamheid is overigens niet hetzelfde als empowerment. Bij empowerment wordt het collectieve karakter van de vraagstukken meer benadrukt, staat emancipatie voorop en kan de cliënt of 'de groep' zelf bepalen welke kant op te sturen. De aandacht voor zelfredzaamheid impliceert veelal een focus op de psychosociale aspecten. Trefwoorden zijn dan zelfregie, zelfvertrouwen en zelfrespect. De dissertatie van Kampen (2014) wijst op rendement op het terrein van *persoonlijke empowerment*. Kampen hanteert een psychologische georiënteerde definitie van empowerment en benoemt het doorbreken van minderwaardigheid; meer controle door vrijblijvendheid en de ontspannenheid van de taak. Kampen (2014) wijst tevens op de toegevoegde waarde van het werken aan een ambacht, en op rendement in de vorm van zingeving.

Cruciaal lijkt daarbij adequate bejegening van de cliënt. De tegenprestatie kan ook gepaard gaan met gevoelens van onbehagen – *disempowering*- door contact met sterkere collega's en controle door sociale dienst (Kampen, 2014). Relevant in die context is de overmatige (?) oriëntatie op hetgeen de werkloze, regelmatig aangesproken als (actief) werkzoekende, wel kan. Deze oriëntatie kenmerkt ook de eerder benoemde methode *Sturen op Zelfsturing* (vgl. Arnoldus & Hofs, 2015). Ons onderzoek en ook onderzoek van o.a. Van Hall (2014) laat zien dat dit er ook toe kan leiden dat mensen uit hun eigen kracht komen.

Welbevinden en gezondheid

Het is aannemelijk dat op het vlak van het welbevinden ook winst te behalen is. Vrijwilligerswerk leidt tot verhoogd welzijn, waaronder meer tevredenheid met het leven, een beter zelfbeeld en meer gevoel van controle over het leven. Aandachtspunt is de operationalisatie van het begrip welzijn. Wat onder welzijn te verstaan? Welzijn komt inzicht als interne beloning van het vrijwilligerswerk (tevredenheid, zelfbeeld, persoonlijke effectiviteit) en de waardering en dankbaarheid van het werk. Zo ook in de vorm van de hogere sociale status die voortkomt uit het werk voor een bepaalde kwetsbare doelgroep? Welzijn komt ook tot uiting in de vorm van meer zelfvertrouwen en je nuttig voelen (vgl. van der AA, Anschutz & Jagmohansing, 2014).

In de literatuur en in relevante beleidsdocumenten wordt ook aandacht besteed aan gezondheidseffecten. Vrijwilligerswerk heeft voor bepaalde groepen vermoedelijk wel positieve effecten op de gezondheid. Er is weinig hard bewijs voor positieve gezondheidseffecten van de tegenprestatie voor de betrokken actoren. Ook hier komen negatieve effecten in beeld. Een overmaat aan vrijwilligerswerk kan mede gelet op de eerder genoemde overbelasting negatief uitpakken. Hier komt de vraag naar de drempelwaarde in beeld. Wat is teveel? Last but not least kan de tegenprestatie ook een bijdrage leveren aan de sociale integratie, maar deze bijdrage veelal moeilijk meetbaar. Uit ons onderzoek (Arnoldus & Hofs, 2014) kwam naar voren dat de klanten ook in andere gebieden werkzaam waren dan waar de integratie beoogd was. Bovendien zijn veel cliënten al voorafgaand aan de interventie actief als vrijwilliger.

Welbevinden als positieve uitkomst is mede afhankelijk van de breder maatschappelijke en institutionele context. De tegenprestatie niet op zichzelf. De cliënt wordt regelmatig geconfronteerd met een straf bijstandsregime. Negatieve effecten van verplichte inspanningen in de context van de re-integratie kunnen doorwerken op het welbevinden tussen het uitvoeren van een tegenprestatie. Zoomen we nader in op de verwachte

uitkomsten dan is ook de diversiteit van de betrokkenen actoren een factor van belang. Welbevinden als uitkomst van het verrichten van een tegenprestatie ligt minder voor de hand indien de ruimte voor begeleiding van de werkzoekende door de ontvangende organisatie beperkt is. Die ruimte is sterk afhankelijk van de aard en omvang van de 'ontvangende' organisatie. Eijgenraam & Boers (2015) hebben onderzoek gedaan naar de vormgeving van de tegenprestatie bij Humanitas in Rotterdam. Zij rapporteren primair positieve psychosociale effecten maar maken ook melding van negatieve effecten o.a. in de vorm van verdringing van bestaand huishoudelijk werk.

Overall effecten

Bovenstaande roept ook de vraag op of er sprake is van duurzame overall effecten voor de cliënt. Erkenning, begeleiding en bemiddeling is voor de cliënt van belang. Kampen (2014) benoemt de impact op de cliënten in de vorm van biografiebeheer. De cliënt kan als het ware zijn geschonden levensverhaal wissen en negatieve emoties overwinnen c.q. een nederlaag revancheren.

Hoewel gesproken wordt over een tegenprestatie ziet de bijstandsgerechtigde zijn werk al *gift* en niet als transactie in het kader van de wederkerigheid. Kampen (2014, p.245) stelt: "aangezien de klantmanager een belangrijk deel van de erkenning vertegenwoordigt, is de oplossing om de huidige controle over de cliënt te vervangen door controle voor de cliënt. Door als klantmanager de belangen van de geleide vrijwilliger in het oog te houden, in plaats van om zo nu en dan een controleren de blik op de bijstandsccliënt te werpen".

Ons onderzoek (Arnoldus & Hofs, 2014) wijst niet op duurzame effecten en wijst, indachtig motivatie en aspiratie van de cliënt, op grote individuele verschillen. Dit neemt niet weg dat de *overall effecten* van een bepaalde aanpak/interventie groter kunnen zijn dan bij een andere aanpak. Bij wijze van conclusie kan in navolging van Van der AA e.a. (2014) gesteld worden dat de tegenprestatie vergelijkbare effecten kan bewerkstelligen als vrijwilligerswerk - in het geval de tegenprestatie (mede) voortkomt uit intrinsieke motivatie en "extrinsieke prikkels" – en ook de verplichting niet voorop staat c.q. de overhand heeft.

Literatuur

Aa, P. van der (2012, november). Evaluatie pilots Full Engagement augustus 2011-augustus 2012. Sociaal-wetenschappelijke afdeling, Gemeente Rotterdam. Verkregen via:

<http://www.rotterdam.nl/Clusters/Werk%20en%20inkomen/Document%202013/Evaluatie%20pilots%20fe%202012.pdf>

AA, P. van der, Anschutz, J. & Jagmohansing, S. (2014). Bouwstenen voor evaluatie. Literatuurverkenning naar plausibele uitkomsten van het programma Maatschappelijke Inspanning. OBI. Gemeente Rotterdam.

Arnoldus, R., & Hofs, J. (2015). Tegenprestatie op maat geeft betekenis. Over de verplichte tegenprestatie in Rotterdam. Een kwestie van "Sturen op zelfsturing"? Verkregen via:

<http://www.mugweb.nl/voorpagina-2/tegenprestatie-op-maat-geeft-betekenis/>

Arnoldus, R., & Hofs, J. (2014). Verplicht Vrijwillig. Onderzoek naar de verplichte tegenprestatie voor bijstandsgerechtigden in Rotterdam. Rotterdam: WMO-werkplaats.

http://media.wmowerkplaatsrotterdam.nl/media/76-Verplicht_vrijwillig03def.pdf

Eijgenraam, F.S., & Boers, J.L.R. (2015). De Tegenprestatie bij Stichting Humanitas.

Verkregen via: <http://www.stichtinghumanitas.nl/site/wp-content/uploads/2015/06/Onderzoek-naar-De-Tegenprestatie-bij-Stichting-Humanitas-juni-2015.pdf>

<http://www.stichtinghumanitas.nl/site/wp-content/uploads/2015/06/Onderzoek-naar-De-Tegenprestatie-bij-Stichting-Humanitas-juni-2015.pdf>

Hall, L. van (2014). Re-integratie van arbeidsgehandicapten kan beter.

Sociale Vraagstukken, 12 maart 2014. Verkregen via:

<http://www.socialevraagstukken.nl/re-integratie-van-arbeidsgehandicapten-kan-beter/comment-page-1/>

Kampen, T.G. (2014). Verplicht vrijwilligerswerk: De ervaringen van bijstandsccliënten met een tegenprestatie voor hun uitkering. Phd. Thesis AISSR, Amsterdam. Verkregen via: <http://dare.uva.nl/document/2/153797>